

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE

TEZĂ DE DOCTORAT

Habitatul în cultura Sântana de Mureș -
Cherniakhov. Studiu de caz: Bazinul Bahluiului
Rezumat

Coordonator,
Prof. univ. dr. Octavian-Nicolae BOUNEGRU

Comisia de coordonare,
Conf. univ. dr. Marius ALEXIANU
Prof. univ. dr. Lucrețiu-Ion BÎRLIBA
Prof. univ. dr. Adrian PORUCIUC

Doctorand,
Tiberiu-Theodor PLĂCINTĂ

IAȘI, 2019

Cuprins

I. Capitol introductiv: obiective, cadru teoretic, surse, bibliografie, metodologie.....	4
1. Motivația alegerii temei	4
2. Obiectivele și structura lucrării.....	6
3. Definierea termenilor și a conceptelor utilizate.....	9
a. Cultură arheologică.....	9
b. Cultura arheologică Sântana de Mureș - Cherniakhov	12
c. Identitate.....	13
d. Geoarheologie	15
e. Termeni legați de relația dintre mediu și om	15
4. Cadrul teoretic	16
a. Impactul factorilor geografici asupra societăților umane.....	16
b. Relieful, hidrografia, resursele, așezările și drumurile	19
c. Geografia și oamenii	20
d. Identitatea materială.....	21
e. „Identitatea barbară”	22
5. Spațiul de lucru.....	23
6. Sursele scrise	30

7. Sursele arheologice	31
8. Istoriografia problemei.....	34
a. Studiarea culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov înainte de cel de-al Doilea Război Mondial	34
b. Politizarea și ideologizarea cercetării în secolul XX	37
c. Cultura Sântana de Mureș - Cherniakhov după cel de- al Doilea Război Mondial	46
9. Metode	58
10. Probleme	60
11. Mulțumiri	63

II. Cultura Sântana de Mureș - Cherniakhov.

Contextul istoric..... 65

1. Populațiile de la Nord de Dunărea de Jos.....	65
a. Goții	67
b. Carpii și alte populații de origine nord-tracică	86
c. Sarmatii	91
d. Populația romanizată.....	96
e. Alte populații germanice	98
2. Trăsături ale culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov	100
a. Descoperiri comune	100
b. Viața materială și cea spirituală.....	105
3. Importanța perioadei	114
a. Antichitatea Târzie – o perioadă de transformare ..	114

b. Decăderea Imperiului Roman.....	114
c. Clima, „căderea Romei” și migrațiile	115
d. Cultura Sântana de Mureș - Cherniakhov – cultură arheologică	116
e. Cultura Sântana de Mureș - Cherniakhov – importanța ei în procesul romanizării.....	118
f. Utilizarea politică a istoriei	120

III. Studiu de caz: Bazinul Bahluiului.....122

1. Cadrul geografic	122
2. Stadiul cercetărilor culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov în spațiul de lucru.....	125
3. Obținerea și prelucrarea datelor	125
4. Setul de date	127
a. Întregul bazin al Bahluiului	127
b. Zona de NV și V (parte a Podișului Sucevei).....	141
c. Zona de S (Coasta Iașilor)	147
d. Zona de NE, E și centru (parte a Câmpiei Colinare a Jijiei)	148
5. Interpretarea datelor	153
a. Localizarea siturilor	153
b. Utilizarea spațiului și a resurselor naturale. Influența asupra mediului	154
c. Diferențele zonale observate.....	154
d. Căi de pătrundere și comunicație.....	162

e. Elemente de cronologie	162
f. Numărul siturilor	163
IV. Concluzii.....	167
V. Bibliografie	172
VI. Lista ilustrațiilor	194
VII. Anexa	196

I. Capitol introductiv

Această teză de doctorat a fost elaborată cu scopul de a analiza câteva aspecte ale relațiilor dintre populațiile care au locuit în bazinul Bahluiului în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al III-lea/începutul celui de-al IV-lea și finalul veacului al IV-lea/începutul celui de-al V-lea d. Hr și mediu. Studiul de caz a fost gândit ca o bază și un prilej pentru discuții pe teme mai ample.

Înainte de a aborda o astfel de problemă, a fost necesar să explic modul în care diferiți termeni au fost înțeleși și utilizați în lucrare. Bineînțeles, aceasta nu a presupus vreo intenție de a rezolva vreuna din problemele intens dezbătute, ci doar dorința de a prezenta de la bun început punctul de plecare al tezei.

Astfel, conceptul de cultură arheologică – aflat în centrul a numeroase discuții – a fost acceptat ca valid în lucrarea de față, nu – însă – ca o manifestare a unei anumite populații. În privința culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov, aceasta este văzută în lucrarea de față drept una (relativ) unitară, iar nu ca două culturi arheologice distincte.

Demn de menționat este și un alt concept, cel de „identitate materială”, care a început recent să fie utilizat în istoriografie, ar putea conoferi noi valențe noțiunii de „cultură arheologică”. Folosind argumente care țin mai ales de psihologie și sociologie, acesta ilustrează modul în care individul se raportează la posesiunile sale materiale și felul în care relaționează indivizii și comunitățile, pe baza existenței unei baze materiale comune.

Având în vedere tema lucrării, a fost utilă o discuție referitoare la impactul factorilor naturali asupra societății. Dacă o perioadă consensul general a fost că mediul modelează comunitățile umane (ajungându-se până la *determinism*), ulterior această idee a fost acceptată din ce în ce mai puțin (mai ales printre geografi), nu în ultimul rând din cauza utilizării ei pentru justificarea unor ideologii rasiste. Recent, și sub impactul numeroaselor discuții purtate cu privire la schimbarea climatică, impactul factorilor naturali a început să fie subliniat mai des în diverse lucrări.

Aceeași influență a *spiritului timpului* a fost observată și în cazul istoriografiei culturii Sântana de

Mureș - Cherniakhov. De la primele descoperiri (Vikenty Vyacheslavovich Khvoika și István Kovács) și primele încercări de a le înțelege (Eduard Brenner, Constantin C. Diculescu) și până la situația din istoriografia contemporană, cercetarea culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov a suferit transformări.

Uneori, acestea au avut la bază noi descoperiri, iar alteori cauza a fost alta: politizarea istoriografiei a fost vizibilă și în cazul Germaniei naziste (goții și perioada în care ei au deținut supremația politico-militară la nord de Dunăre putând oferi un „argument istoric” pentru expansiunea spre est), și în cel al Uniunii Sovietice (căutarea „elementului slav”, repercusiunile suferite de cei care îl contestau și scăderea interesului după ce acesta nu a fost găsit), și – într-o măsură mai mică – în cel al României.

Bineînțeles, istoriografia problemei nu trebuie privită doar în această cheie. Grație eforturilor unor generații de arheologi, a fost depistat un număr mare de situri arheologice (între patru și cinci mii), o parte dintre acestea fiind cercetate prin săpături. În România, accentul a căzut mai ales pe zona aflată în nord-estul țării

(în mare, județele Botoșani – Octavian Liviu Șovan, Iași – Ion Ioniță și Vaslui – Vasile Palade, Mircea Mamalaucă), cea în care se află și cea mai mare concentrație a descoperirilor.

Din această zonă face parte și bazinul Bahluiului, cadrul geografic al studiului de caz prezentat în cel de-al treilea capitol al lucrării.

II. Cultura Sântana de Mureș - Cherniakhov.

Contextul istoric

Așa cum am menționat, teza nu a avut în vedere doar studierea unui singur aspect legat de relațiile dintre om și mediu. Astfel, pentru o mai bună înțelegere a comunităților umane și a modului în care acestea relaționau cu spațiul înconjurător, în al doilea capitol am prezentat pe larg contextul istoric în care s-au creat aceste legături.

Trebuie ținut cont de faptul că – după cum bine se cunoaște – între „limitele geografice” ale culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov au locuit populații diverse: goți și alți germanici, carpi („daci liberi”), sarmați, precum și foști locuitori ai Imperiului Roman.

Înainte de a fi abordate relațiile între aceste diverse grupuri (în măsura în care se poate), am prezentat separat câteva informații cu privire la fiecare populație în parte. După cum este astăzi în general acceptat, goții sunt cei care dețineau dominația militară și politică a zonei în perioada de existență a culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov (ceea ce nu înseamnă, neapărat, și că erau principala componentă etnică).

Originea lor este un subiect în sine, care a fost doar parțial atins în teză. Teoria originii scandinave – bazată în principal pe contestata lucrare a lui Iordanes – nu ar trebui din start exclusă, însă – într-adevăr – argumentele nu sunt numeroase. Pe de altă parte, prezența goților (sau a „precursorilor” acestora) la sudul Mării Baltice ar putea fi probată, măcar parțial, de sursele scrise și cele arheologice. De acolo, ei s-au deplasat în timp spre Ucraina de astăzi, apoi înspre sud-vest, după cum o dovedesc descoperirile arheologice ale culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov.

În această perioadă, ei capătă dominația politico-militară într-un spațiu vast, după cum o arată sursele scrise, care – în marea lor majoritate – se concentrează

asupra relațiilor populației de la nord de Dunăre și Marea Neagră cu Imperiul Roman.

Goții nu erau, însă, singurii locuitori în arealul culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov. Dimpotrivă, atât descoperirile arheologice (mai ales cele din necropole, unde se observă că multe comunități erau formate din persoane cu credințe și tradiții diverse), cât și sursele scrise arată aceleași două fapte: că teritoriul menționat era locuit de numeroase grupuri etnice și că între acestea existau legături foarte puternice.

Populațiile nord-tracice (carpi, costoboci) au pierdut supremația asupra zonei, însă ei – fără îndoială – nu au dispărut. De asemenea, prezența sarmaților este bine documentată, mai ales în anumite zone, iar în arealul culturii au locuit și alte populații germanice în afară de goți.

Nu în ultimul rând, ar trebui menționată prezența populației romanizate. Relațiile dintre locuitorii de la nord de Dunăre și Imperiu a fost multifățetată, perioadele de conflict alternând cu cele de pace, iar influența romană este de netăgăduit.

O parte a acesteia a fost de natură religioasă: răspândirea creștinismului la nordul Dunării de Jos a căpătat un avânt în această perioadă, deși generalizarea sa s-a petrecut mai târziu. Este greu de precizat care este gradul de răspândire al acestuia în perioada la care se face aici referire: există păreri conform cărora exista un procent relativ însemnat al creștinilor printre locuitorii de la nord de Dunăre, dar și opinii opuse.

Tot pe filieră religioasă vine o informație importantă: în arealul culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov se aflau nu doar „romanizați”, ci și persoane din Imperiu, după cum se menționează în sursele care vorbesc despre viața lui Ulfila. Dacă le dăm crezare, el este urmașul unor persoane răpite din Imperiu, care au rămas ulterior la nord de Dunăre sau al acestora și al unor goți. Prin urmare, se observă din nou faptul că existau profunde relații între diversele populații conlocuitoare.

Și din punct de vedere arheologic se observă această „unitate în diversitate”. Ceramica este făcută mai ales la roată (în special la est de Prut și mai ales în necropole), iar în această categorie între două treimi și

trei sferturi din vase sunt din pastă fină, cenușie. S-a observat o contopire a „tradițiilor carpice” și a celor „alogene”.

Metalurgia a cunoscut o largă răspândire, dovadă fiind fibulele și cataramele descoperite. În privința obiectelor de metal, o problemă aparte este cea a relativei absențe a armelor.

De menționat sunt și alte aspecte: prelucrarea osului și a cornului (pentru care numeroase informații provin din așezarea de la Bârlad – Valea Seacă), numărul mare al mărgelilor și cel al importurilor romane.

Înțelegerea culturii Sântana de Mureș - Cherniakhov este necesară pentru că ea este un punct pivotal pentru două fenomene: „trecerea” dintre epoci și romanizarea spațiului nord-dunărean.

Desigur, nu se pot pune limite fixe între „epoci”: lumea este într-o continuă schimbare, iar societățile se diferențiază clar la începutul și la finalul unei „epoci”. În plus, evenimentele care – singure – provoacă schimbări profunde în toate planurile vieții sunt rare și, atunci când ele există, au nevoie de timp pentru ca toate consecințele lor să se manifeste deplin. Totuși, în această perioadă se

observă schimbări majore pe plan social, militar, economic, politic, etnic etc.

III. Studiu de caz: Bazinul Bahluiului

Cel de-al treilea capitol este dedicat studiului de caz. Este prezentată o zonă relativ restrânsă (de 2023 km², din punct de vedere fizico-geografic cuprinsă în Podișul Moldovei și divizată în trei zone: cea nord-vestică și vestică (parte a Podișului Sucevei), cea nord-estică, estică și centrală (cuprinsă în Câmpia Colinară a Jijiei), respectiv cea sudică - Coasta Iașilor), însă una în care au fost depistate numeroase situri, majoritatea dintre ele, cunoscute doar prin cercetări de suprafață.

Prezentarea descoperirilor a fost făcută atât pe zone, cât și pentru întregul bazin. S-a observat o concentrație mai mare de locuire înspre vărsarea Bahluiului în Jijia, mai ales între confluența cu Bahluietul și cea cu Jijia. Desigur, această situație poate ține doar de stadiul cercetărilor, însă ea poate fi și o consecință a unei încete extinderi spre vest.

În privința datelor prezentate (orientarea pantei, altitudine relativă și absolută, distanța față de apă), se pot

face două observații. În primul rând, după cum era de așteptat, cadrul geografic este cel care determină diferențele zonale.

În al doilea rând, așa cum se cunoștea din literatura de specialitate, în general zonele alese erau cele cu pante line, orientate mai ales înspre sud și est. Aceasta ar putea arăta – deși în nici un caz această observație nu trebuie privită ca un fapt sigur – importanța mare a agriculturii în viața comunităților ale căror urme materiale au fost denumite „cultura Sântana de Mureș - Cherniakhov”. Fără îndoială, nu este o surpriză că obținerea hranei a avut o importanță uriașă pentru societățile umane, însă este interesant că – dacă se probează – observația aceasta intră în contrast cu imaginea războinicilor „barbari” care prădau constant Imperiul și cu cea a migratorilor distrugători de mai târziu.

Desigur, toate informațiile obținute trebuie privite cu precauție: ele sunt bazate pe datele disponibile acum; mai mult, cea mai mare parte a siturilor este reprezentată de cele depistate doar pe baza cercetărilor

de suprafață. Între acestea, unele sunt așezări, unele necropole, însă lipsa unor informații certe cu privire la o parte din ele poate face ca pe viitor rezultatele să se modifice.

Ceea ce este clar, însă, este că densitatea de locuire a spațiului este una foarte mare: 301 puncte într-un spațiu relativ restrâns. Există mai multe posibilități care ar explica acest fenomen: fie a existat un „vârf demografic” (posibil pus în legătură cu venirea unor comunități în zonă, apoi cu plecarea unei părți a populației în anii de după invazia hunică), fie așezările erau ocupate o perioadă limitată (*poate* ca urmare a răcirii climei și a încercării de a găsi terenuri fertile), fie este o consecință a stadiului cercetărilor. Este posibil, de asemenea, ca situația aceasta să fie creată de un cumul de factori.

În concluzie, lucrarea și-a propus să pună în discuție – pe baza unui studiu de caz – diferite aspecte ale vieții comunităților umane din perioada menționată și ale relațiilor dintre acestea și mediul înconjurător.

Bibliografie (selecție)

I. Surse antice

- *Acta Sanctorum*, în „F.H.D.R.”, II, p. 704-719.
- Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum*, în G. P. Goold (trad.), *The Surviving Books of the History of Ammianus Marcellinus*, III, Colecția „Loeb Classical Editions”, nr. 331, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, William Heinemann LTD, London, 1936.
- Auxentius din Durostor, *Scrisoare despre credința, viața și moartea lui Ulfila*, „F.H.D.R.”, II, p. 110-113.
- Dexip, *Cronica Universală*, în „F.H.D.R.”, I, p. 732-735.
- Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, în „F.H.D.R.”, II, p. 34-39.
- Grigore Taumaturgul, *Epistola Canonică*, în Schaff, Phillip (ed.), *Ante-Nicene Fathers of the Christian Church*, 6, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, Michigan, [s.n.], p. 39-50.
- Ioan din Antiohia, *Cronica*, în „F.H.D.R.”, II, p. 354-357.
- Jordanes, *Getica*, în Charles Christopher Mierow (trad.), *The Gothic History of Jordanes*, Princeton University Press, Princeton, 1915.
- Marcellinus Comes, *Chronicon*, în „F.H.D.R.”, II, p. 358-369.

- *Martyres Gothorum Ecclesiae*, în „F.H.D.R.”, II, p. 726-727.
- Philostorgios, *Istoria Bisericească*, în „F.H.D.R.” II, p. 200-205.
- Pliniu cel Bătrân, *Naturalis Historia*, în John Bostock, H. T. Riley (trad.), *The Natural History of Pliny*, vol. VI, Henry G. Bohn, London, 1857.
- Pseudo-Skymnos, *Descrierea Pământului*, în „F.H.D.R.”, I, p. 168-175.
- Scriptores Historiae Augustae, în „F.H.D.R.”, II, p. 96-109.
- Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, în „F.H.D.R.”, II, p. 22-27.
- Socrates, *Istoria bisericească*, în „F.H.D.R.”, II, p. 216-221.
- Strabon, *Geographica*, în Horace Leonard Jones (trad.), *The Geography of Strabo*, vol. I-III, Colecția „The Loeb Classical Library”, William Heinemann LTD, Harvard University Press, London – Cambridge, Massachusetts, 1960-1961.
- Tacitus, *Germania*, în William Peterson (ed.), *Tacitus. Dialogus. Agricola. Germania*, Colecția „The Loeb Classical Library”, William Heinemann, The Macmillan Co., 1914.
- Themistios, *Oratio X*, în „F.H.D.R.”, II, p. 56-67.
- Zosimos, *Istorie contemporană*, în „F.H.D.R.”, II, p. 300-307.

II. Instrumente de lucru (dicționare, enciclopedii și repertorii)

- Barnard, Alan; Spencer, Jonathan (ed.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, Routledge, London, 2002.
- Chirica, Vasile; Tanasachi, Marcel, *Repertoriul arheologic al Județului Iași*, vol. I-II, Iași, 1984-1985.
- Oliver, John E. (ed.), *Encyclopedia of World Climatology*, Springer, Dordrecht, 2005.
- Petrescu, Florin, *Repertoriul monumentelor arheologice de tip Sântana de Mureș - Cerneahov de pe teritoriul României*, Ars Docendi, București, 2002.
- Șovan, Octavian Liviu, *Repertoriul arheologic al Județului Botoșani*, ediția a II-a, Botoșani, 2016.
- Văleanu, Mădălin Cornel, *Așezări neo-eneolitice din Moldova*, Editura Helios, Iași, 2003.
- Zaharia, Neculai; Petrescu-Dîmbovița, Mircea; Zaharia, Emilia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970.

III. Surse secundare

- Alaiba, Ruxandra, *Stațiunea Banca Gară - Șapte case – monografie arheologică. Preistorie – primul mileniu, secolele III-VI (I). Cunoașterea prin cercetări*

interdisciplinare a vechilor așezări rurale din spațiul carpato-dunărean, Editura Junimea, Iași, 2008.

- Alexianu, Marius; Ellis, Linda, *Date noi asupra necropolei de tip Sîntana de Mureș de la Izvoare – Piatra Neamț*, în „Memoria Antiquitatis”, XV-XVII, 1983-1985, p. 127-149.
- Bahn, Paul (ed.), *The History of Archaeology: An Introduction*, Routledge, London-New York, 2014.
- Bichir, Gheorghe, *Descoperiri carpice în regiunea Galați*, în „Danubius”, I, 1967, p. 115-127.
- Idem, *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de Jos*, în „Peuce”, II, 1971, p. 135-145.
- Idem, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în „Pontica”, 5, 1972, p. 137-176.
- Idem, *Cultura carpică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.
- Idem, *Dacii liberi din zona extracarpatică a României în sec. II-IV e.n.*, în „Muzeul Național”, I, 1974, p. 23-34.
- Bloșiu, Cătălina, *Sondajul din necropola de tip Sîntana de Mureș de la Lețcani-Iași*, în „Arheologia Moldovei”, VI, 1969, p. 137-148.
- Eadem, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani – Iași*, în „Memoria Antiquitatis”, I, 1969, p. 167-180.
- Eadem, *Necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani (jud. Iași)*, în „Arheologia Moldovei”, VIII, 1975, p. 203-280.

- Brenner, Eduard, *V. der Stand der Forschung über die Kultur der Merowingerzeit*, în „Sonderabdruck aus dem 7. Bericht der römisch-germanischen Kommission”, 7, 1912, p. 253-351.
- Bulkin, V. A.; Klejn, Leo S.; Lebedev, G. S., *Attainments and Problems of Soviet Archaeology*, în „World Archaeology”, 13, nr. 3, „Regional Traditions of Archaeological Research II”, 1982, p. 272-295.
- Büntgen, Ulf; Tegel, Willy; Nicolussi, Kurt; McCormick, Michael; Frank, David; Trouet, Valerie; Kaplan, Jed O.; Herzig, Franz; Heussner, Karl-Uwe; Wanner, Heinz; Luterbacher, Jürg; Esper, Jan, *2500 Years of European Climate Variability and Human Susceptibility*, în „Science”, 331, nr. 6017, p. 578-582.
- Childe, Gordon V., *The Danube in Prehistory*, Clarendon Press, Oxford, 1929.
- Chirica, Vasile; Şovan, Octavian Liviu, *Civilisations préhistoriques et protohistoriques de la zone du Prut Moyen*, Editura Pim, Iaşi, 2006.
- Christensen, Arne Søby, *Cassiodorus Jordanes, and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*, Museum Tusulanum Press, Copenhagen, 2002.
- Ciucălău, Daniel, *Așezările umane în Câmpia Jijiei Superioare în secolele II-IV d. Hr.*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, VII-VIII, 2008-2009, p. 79-83.

- Idem, *Manifestări magice și religioase în necropolele culturii Sântana de Mureș - Cernjachov*, în „Arhevest”, III₁, JATEPress Kiadó, Szeged, 2015, p. 483-493.
- Croke, Brian, *Cassiodorus and the Getica of Jordanes*, în „Classical Philology”, 82, 2, 1987, p. 117-134.
- Crosby, Alfred W., *The Past and Present of Environmental History*, în „The American Historical Review”, vol. 100, nr. 4, 1995, p. 1177-1189.
- Curta, Florin, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Seria „Cambridge Studies in Medieval Life and Thought”, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Diaconu, Gheorghe, *Considerații preliminare asupra necropolei de la Târgșor din secolele III-IV e.n.*, în „S.C.I.V.”, 11, 1, 1960, p. 55-68.
- Idem, *Târgșor. Necropola din secolele III-IV*, Seria „Biblioteca de Arheologie”, VIII, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965.
- Dolukhanov, Pavel, *Archaeology in Colonial and Post-colonial U.S.S.R.*, în Jane Lydon, Uzma Z. Rizvi (ed.), *Handbook of Post-colonial Archaeology*, Seria „World Archaeological Congress Research Handbooks in Archaeology”, Vol. 3, Routledge, London, 2010, p. 113-124.

- Febvre, Lucien, *La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire*, Éditions Albin Michel, Paris, 1949.
- Ferreiro, Alberto (ed.), *The Visigoths. Studies in Culture and Society*, Brill, Leiden, 1988.
- Gillet, Andrew, *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*, Colectia „Studies in the Early Middle Ages”, 4, Brepols, Turnhout, 2002.
- Godłowski, Kazimierz, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1970.
- Goffart, Walter, *Jordanes's Getica and the Disputed Authenticity of Gothic Origins from Scandinavia*, în „Speculum”, 80, nr. 2, 2005, p. 379-398.
- Idem, *Barbarian Tides. The Migration Age and the Later Roman Empire*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2006.
- Haldon, John; Elton, Hugh; Huebner, Sabine R.; Izdebski, Adam; Mordechai, Lee; Newfield, Timothy P., *Plagues, climate change, and the end of an empire: A response to Kyle Harper's The Fate of Rome (1): Climate*, în „History Compass”, vol. 16, nr. 12, 2018.
- Härke, Heinrich, *Archaeologists and migrations: a problem of attitude?*, în Thomas F. X. Noble (ed.), *From Roman*

Provinces to Medieval Kingdoms, Routledge, London, 2006, p. 217-229.

- Heather, Peter, *Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination*, în „The Journal of Roman Studies”, 79, 1989, p. 103-128.
- Idem, *The Visigoths. From the Migration Period to the Seventh Century. An Ethnographical Perspective*, The Boydell Press, Woolbridge, 1999.
- Heather, Peter; Matthews, John, *The Goths in the Fourth Century*, Colecția „Translated Texts for Historians”, 11, Liverpool University Press, Liverpool, 2004.
- Ioniță, Ion, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș – Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în „Arheologia Moldovei”, IV, 1966, p. 189-259.
- Idem, *Așezarea de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov de la Iași—Fabrica de cărămizi*, în „Arheologia Moldovei”, VII, 1972, p. 267-306.
- Idem, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Miorcani, jud. Botoșani*, în „Cercetări istorice”, V, 1974, p. 81-92.
- Idem, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Editura Junimea, Iași, 1982.
- Idem, *Necropola din sec. IV e.n. de la Horlești (com. Rediu, jud. Iași)*, în „Studia Antiqua et Archaeologica”, I, 1983, p. 194-199.

- Idem, *Importante descoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în așezarea de la Iași – Nicolina*, în „Arheologia Moldovei”, X, 1985, p. 30-49.
- Ioniță, Ion; Mamalaucă, Mircea; Vornic, Vlad, *Antichitatea târzie în Bazinul Prutului. Catalog*, Editura Sfera, Bârlad, 2009.
- Jones, Andrew, *Memory and Material Culture*, Seria „Topics in Contemporary Archaeology”, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Jones, V. R., *The Image of the Barbarian in Medieval Europe*, în „Comparative Studies in Society and History”, 13, nr. 4, 1971, p. 376-407.
- Kazanski, Michel, *Les Goths (Ier – VIIe. s. ap. J.C.)*, Errance, Paris, 1991.
- Idem, *Archéologie des peuples barbares*, Seria „Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi”, V, Victor Spinei (ed.), Editura Academiei Române, București-Brăila, 2009.
- Kovács, István, *A marosszentannai népvándorlaskori temető*, în „Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtarából”, 3, nr. 2, 1912, p. 250-367.
- Kulikowski, Michael, *Rome's Gothic Wars. From the Third Century to Alaric*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Lăzărescu, Vlad Andrei, *Wheel-made pottery from Sântana de Mureș-Cernjachov Wallachian necropolises. Present*

state of research and new approaches, în Jan Bemmann, Morten Hegewisch, Michael Meyer, Michael Schmauder (ed.), *Drehscheibentöpferei im Barbaricum – Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der 3 Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009*, Seria „Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie”, 13, Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 2011, p. 463-483.

- Magomedov, Boris V., *Черняховская культура: Проблема этноса*, Seria „Monumenta Studia Gothica”, I, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2001.
- Mamalaucă, Mircea, *Necropola de secol IV de la Pogonești. Campania din anul 1996*, în „Acta Musei Tutovensius”, II, 2007, p. 51-56.
- Marinescu-Bîlcu, Silvia; Alexianu, Marius; Ciubotaru, Elena, *Săpăturile arheologice de la Izvoare – Piatra Neamț din anul 1987*, în „Memoria Antiquitatis”, XVIII, 1992, p. 173-188.
- Matveev, Sergiu, *Procesele etno-culturale din spațiul Carpato-Nistorean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Editura Pontos, Chișinău, 2009.
- Meyer, William B.; Guss, Dylan M.T., *Neo-Environmental Determinism*, Palgrave Macmillan, 2017.

- Mihăilescu-Bîrliba, Virgil, *The Carpathian barrows culture / Cultura tumulilor carpatici*, în „Acta Musei Porolissensis”, XXI, 1997, p. 833-878.
- Mirițoiu, Nicolae; Popa, Alexandru, *Particularități ale ritului funerar din necropola de tip Sântana de Mureș - Černjachov de la Poienești – Dealul Teilor*, în „Acta Musei Tutovensensis”, XI, 2015, p. 121-146.
- Mitrea, Bucur; Preda, Constantin, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Seria „Biblioteca de Arheologie”, X, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.
- Mitrea, Ioan, *Observații privind sfârșitul culturii Sântana de Mureș și începuturile culturii Costișa-Botoșana-Hansca, în stadiul actual al cercetărilor arheologice*, în „Carpica”, XXXIV, 2005, p. 131-142.
- Neville, Kristoffer, *Gothicism and Early Modern Historical Ethnography*, în „Journal of the History of Ideas”, 70, nr. 2, 2009, p. 213-234.
- Nordgren, Ingemar, *The Well Spring of the Goths. About the Gothic Peoples in the Nordic Countries and on the Continent*, iUniverse, Inc., New York, 2004.
- Opreanu, Coriolan, *Sfârșitul Culturii Sântana de Mureș în Transilvania: „Cultura Sfântu Gheorghe” sau „Orizontul post-Cerneahovian”?*, în „Ephemeris Napocensis”, XII, 2002, p. 171-181.

- Pádua, José Augusto, *The Theoretical Foundations of Environmental History*, în „Estudos Avançados”, 24, nr. 68, 2010, p. 81-101.
- Palade, Vasile, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al V-lea)*, Eugenia Popușoi (ed.), Editura Arc 2000, București, 2004.
- Périn, Patrick; Kazanski, Michel, *Identity and Ethnicity during the Era of Migrations and Barbarian Kingdoms in the Light of Archaeology in Gaul*, în Ralph W. Mathisen, Danuta Shanzer (ed.), *Romans, Barbarians and the Transformation of the Roman World*, Ashgate Publishing Limited, Farnham-Burlington, 2011, p. 299-330.
- Pollard, A. Mark, *Geoarchaeology: an introduction*, în A. M. Pollard (ed.), *Geoarchaeology: exploration, environments, resources*, Seria „Geological Society Special Publication”, nr. 165, Geological Society, London, 1999.
- Popa, Alexandru, *Construcții de piatră în aria culturii Sântana de Mureș-Černjahov*, teză de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.
- Idem, *Sticla de geam din perioada romană târzie în Basarabia*, în „Tyragetia”, VIII, 1999.
- Idem, *Despre culturi arheologice și identități etnice de la granițele provinciei romane Dacia. Studiu de caz: cultura Lipița versus Costobocii*, în „Acta Musei Tutovensisi”, XII.2, 2016, p. 133-146.

- Poruciuc, Adrian, *Numele vechi al Moldovei (Moldua) explicat prin apelativul protogermanic *moldwa*, în „Philologica Jassyensia”, XI, nr. 1 (21), 2015, p. 221-239.
- Rybakov, Boris A. (ed.), *Черняховская культура*, Seria „Материалы и исследования по археологии СССР”, 82, Издательство Академии Наук СССР, Moscova, 1960.
- Scheidel, Walter (ed.), *The Science of Roman History. Biology, Climate, and the Future of the Past*, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2018.
- Stanciu, Ioan, *Etapa finală a epocii romane imperiale și începutul epocii migrațiilor în Barbaricum-ul din nord-vestul României*, în „Ephemeris Napocensis”, XVIII, 2008, p. 147-169.
- Șovan, Octavian Liviu, *Necropola de tip Sântana de Mureș - Černjachov de la Mihălășeni (Jud. Botoșani)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005.
- Ščukin, Mark; Kazanski, Michel; Sharov, Oleg, *Des les goths aux hunns: Le nord de la Mer Noire au Bas-empire et a l'epoque des grandes migrations*, Bar International Series, 1535, 2006.
- Teodor, Dan G, *Observations concernant l'archéologie du Ier millénaire après J.-C. au Bas-Danube*, în „Studia Antiqua et Archaeologica”, VII, 2000, p. 169-183.
- Trigger, Bruce G., *A History of the Archeological Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

- Vornic, Vlad, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș - Černjachov de la Budești*, Editura Pontos, Chișinău, 2006.
- Idem, *Morminte răvășite din necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Brăviceni, (r-nul Orhei, Republica Moldova)*, în „Acta Musei Tutovensis”, V, 2010, p. 88-98.
- White, Leslie A., *Energy and the Evolution of Culture*, în „American Anthropologist”, s.n., 45, 1943, p. 335-356.
- Wolfram, Herwig, *The History of the Goths*, Thomas J. Dunlap (trad.), University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1990.
- Idem, *Gothic History as Historical Ethnography*, în Thomas F. X. Noble (ed.), *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*, Routledge, London, 2006, p. 43-69.
- Zugravu, Nelu, *Istoria romanității nord-dunărene (Secolele II-VII). Contribuții la etnogeneza românilor*, Academia Română – Filiala Iași, Centrul de istorie și civilizație europeană, Iași, 1994.
- Idem, *Geneza creștinismului popular al românilor*, Ministerul Educației, Institutul Român de Tracologie, Colecția „Bibliotheca Thracologica”, XVIII, București, 1997.